

SÖTÉTSÉG - NAPSZAKRA VALÓ TEKINTET NÉLKÜL

Az ökológiai gondolat mint az OOO paradigma egyetlen esélye Timothy Mortonnál

Bruno Latour szállóigévé vált könyvcímét, mely szerint „Sohasem voltunk modernek”, a honi tudományosságban nyakra-főre idézik, a legváratlanabb szituációkban biztosítva ezzel humorforrást. Legtöbbször szállóigeként használják, tudniillik hogy a régi-ek már mindent kitaláltak előttünk, nincs új a nap alatt, ritkábban pedig a használója igazolva látja a napnyugati akadémiai világban immár legalább egy évtizede szellemi propagandaként dübörgő episztémeképzést, mely szerint „új” premodernitásban élünk. E félreértések felől nézve az angol romantikával foglalkozó irodalomtudós Timothy Mortonnak a modernségképe szervesen illeszkedik a kortárs tudományos beszédmódba talán éppen azért is – és nem annak ellenére –, hogy Latourtól eltérően ő kérdésként fogalmazza meg ítéletét: mire is mentünk a modernségünkkel?

Esszémben¹ azokra a jelenségekre koncentrálok, amelyek az ökológiai gondolat (*ecolo-*

gical thought) és az *object-oriented ontology* (OOO) közötti átmenetbe írják be magukat Morton elmélete szerint. Állításom szerint a máig inkább irodalmár, semmint filozófus Morton pontosan a romantikában feltárt természetkoncepció miatt válhatott az OOO vezérgondolkodójává, ennél fogva pedig az irodalom és a hipertárgy összeházasítása adta ki számára a sötét ökológia elméletét. Először a természet nélküli ökológia koncepcióját tárgyalom úgy, hogy megvilágítom a kortárs viszonyok romantikus örökségének önberekesztését. Másodszer Morton hipertárgyelméletét a geológia mélyidő-felfogásával olvasom össze, rámutatva arra, hogy az ökológiai gondolat megköveteli a saját temporális keretét. Harmadszor pedig a sötét ökológia melankolikus, depresszív beállítódására keresek magyarázatot egy hétköznapi használatban nem lévő katasztrófa-konceptió segítségével.

a határtalan ökológia vadvirágai

Ha Morton legújabb könyvének fülszövegére pillantunk, akkor nem feltétlenül a rá oly jellemző fricskák egyikeként értelmezhető a vaskos kijelentés, mely szerint az ökokritika (*environmental humanities*) képviselőjeként mit érdekelné őt olyan dolog, mint a természet. E meglepő kivagyiság ugyanakkor az elmúlt évtizedben bőven alátámasztást nyert: az *Ecology without Nature* című könyve óta hirdeti Morton, hogy a romantika irodalmának tanúsága szerint maga a természet lehet az ökológiai gondolkodás kerékkötője, amennyiben szükség-szerűvé teszi dichotómiák és elválasztottságok bevezetését. Ez egyfelől megnyilvánulhat a kultúratudomány klasszikus megkülönböztetéseiben, például kultúra és natúra szeparációja esetén, ahol az izolált, és ezzel igen gyakran romantizált, idealizált utóbbi tag *felé* vagy *felől* igyekeznek a filozok átmenetet kialakítani. Tehát nem mást tesznek, mint előbb létrehoznak egy szűrkezőnát, amelynek később kimutathatják a hibriditását. A kulturális és a természeti jegyeket keverve, a vad gondolkodásban, a zabolá-

¹ Nagyon hálás vagyok Keresztes Balázsnak a közös gondolkodásért és Smid Ferencnek az élelmiszeripari példákhoz nyújtott segítségért.

zatlan vadonban felismerhetőkké válnak a kulturális jegyek, ugyanakkor a széplélek (*schöne Seele*) az őt körülvevő épített környezetben viszontláthatja a vágyott organikus, természetes egészt.² Akár felelevenedik a kulturális ismerőség a zöld idegenségben, akár totális megismerhetetlenségként totemizálódik a természet (ami így toposzként tér vissza a kultúra területére, mindezzel egy újabb oppozícióban megképezve azt, ami megismerhető és ismert az ember számára), valójában a tényleges hibriditás azon félreértés oldalán bukkan fel, amelyet éppen ezek a formaképző átvitelek termelnek ki: autonóm idegenként, az emberi kulturalitásról leválasztva, mégis mindig már előzetesen a belső külsőlegesség helyi értékén pozicionálódik a természet.³

Ezen önátéjtésünk hatása manapság nyilvánvalóbb, mint bármikor: a természetet fixáltan kitüntetettként kezelő gondolkodás nem kerülheti el a szembenézést egy szükségszerű differenciálással a lokális és a globális, a mikro- és a makroszintek, az akut és a krónikus, az eseményszerűség és a latencia között. Erre szolgálhat példaként az ökokritika kedvelt témája, időjárás és klíma különbsége: előbbi eseményszerű, mondjuk elkezd zuhogni az eső, amikor kilépek a lakásból, utóbbi viszont latens, állandóan jelen lévő, lassan változó és mindenkit érintő.⁴ Nem véletlen, hogy a globális felmelegedésről mindenkinek megvan a véleménye, ahogy az sem, hogy csak extrém időjárásként eseményesítve hívhatjuk fel rá a figyelmet – például a katasztrófafilmekben.⁵ A mikro- és makroklima ugyanakkor szembe is kerülhetnek egymással, amennyiben a légkondicionáló berendezés használata, bár elviselhetővé teszi számunkra a forró napokat lokálisan, hozzájárul az üvegházhatás felerősödéséhez globálisan. Ez a dilemma az ökológiai gondolkodáshoz tartozik, ám az ökokritika

területén jelentkezik paradoxonként, hiszen utóbbinál a globális felmelegedés vagy éppen a fajok tömeges kipusztulása mindenre és mindenkire kiterjedően szükségképpen azzal a félreértéssel jár, hogy az ökológia valami nagy dolog. A Morton-féle ökológiai gondolat ezzel ellentétes, mivel általa akkor érthetőek meg a hatásösszefüggések és – ezzel párhuzamosan – iktathatók ki az apóriák, illetve békíthetők ki egymással a dichotómiák tagjai, ha merünk kicsik lenni.⁶

Ennek lételméleti megtámogatását találjuk többek közt az Ian Bogost által javasolt *tiny ontology*ban⁷ vagy Levi Bryant *flat ontology*jánál,⁸ bennük egyszerre dehierarchizálódnak a létezők – az ember nem a lovak és az angyalok között foglal helyet, hanem vannak emberek, lovak és angyalok –, és pontosan végigkövethetővé válik, miként létezhet egy ökológiai rendszer, ha nem a lokális folyamatok terjedelmesednek globálissá, vagy fordítva, globális folyamatok csapódnak le lokálisan, hanem azt egyenrangú elemek közötti radiális hatásösszefüggések működtetik. A kicsi dolgokra koncentráció vagy lapos ontológiák – amelyek oly kedveltek az újrealizmusokban – ugyanakkor nemcsak abban a hitében erősítik meg az ökológiai gondolatot, hogy semmit nem lehet elrejtetni, nincsenek többé mögöttes tartalmak⁹ – ekképpen semlegesítve a transzparenciával való obszesszióknak köszönhetően napjainkban új erőre kapó gyanú hermeneutikáját –, hanem annak a kérdésnek a feltevésére is sarkallnak: meddig terjed az a környezet, amelyet egyáltalában lokálisként fogunk be, és amelynek a kiterjesztése megtörténne valami globálisnak tételezett jelenségre, miközben ez utóbbi tethez mindig kauzális kétirányúságot is tételezünk alapként – a környezetünk globális folyamatok által meghatározott, és *vice versa*, amit lokálisan teszünk, annak önmagán jóval túlmutató jelentősége lehet. Hol

2 Vö. Timothy Morton, *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*, Harvard UP, Cambridge (MA), 2007, 142.

3 Uo., 141.

4 Uo., *The Ecological Thought*, Harvard UP, Cambridge (MA), 2010, 28, 99.

5 Vö. Eva Horn, *A holnapután időjárása: A klímakatasztrófa rövid képzettörténete*, Prae 2017/1, 41–3.

6 Vö. Timothy Morton, *Being Ecological*, MIT Press, Cambridge (MA), 2018, 16–8.

7 L. Ian Bogost, *Alien Phenomenology, or What It's Like to Be a Thing*, University of Minnesota Press, Minneapolis (MN), 2012, 19–29.

8 L. Levi Bryant, *The Democracy of Objects*, Open Humanities Press, Ann Arbor (MI), 2011, 33.

9 Morton, *Being Ecological*, 30–2.

vannak tehát a környezetünk határai? Azon túl, ameddig a szem ellát, esetleg ameddig elénk kerülnek róla a hírek? Beletartozik a természet is? Netalán a határtalan természet visszaszorításával hoztunk létre lokális környezetet magunknak? Elég nehezen lehetne tagadni, hogy az ilyen, jelenlegi gondolkodásunkhoz tökéletesen illeszkedő kérdések még javában annak a romantikának az adósai, amely a természetből konstrukciót csinált; legyen az autopoietikusan automatón¹⁰ vagy hangulat (*Stimmung*), illetve atmoszféra (*ambience*).¹¹

Hogy e romantikus örökségünk ennyire szívósan velünk tarthasson a mindennapokban, annak előfeltétele, hogy a természet mindig áthelyeződjék, valahányszor szembekeverülünk vele, tehát maga is az X-akták módján válhasson idegenné; mint az igazság, a természet is mindig odaát van. Akár horizontális, akár vertikális vonalak által rétegzetten gondoljuk el a földet – előbbi esetben az érintetlen természet helye valahol fent lenne, például a sztratoszférában, illetve azon túl, vagy éppen lent, a földkéregben, utóbbi esetben pedig mindig valami egzotikus és a maga teljességében hozzáférhetetlen episztemológiai rezervátum területét tudhatja magáénak –, a megismerhetetlenség és az idealizálás kéz a kézben járnak a természetről való gondolkodásunkban. Vélhetőleg a legtöbb humán tudós úgy gondolja, hogy a természetet mint a „túl” szféráját a maga fizikai valójában a geológusok, a meteorológusok, a régészek, az erdészek stb. ismerhetik meg, és nem olyanként kínálkozik, amelyben már mindig is mindnyájan benne vagyunk. Holott éppen a mi évszázados gondolati hagyományunk dolgozott meg a leginkább azért, hogy kizáródjunk belőle, az amerikai akadémiai világban sokat kritizált neoliberais és kapitalista diskurzusok összjátékának köszönhetően viszont új lehetőség nyílik arra, hogy visszaszállhassunk a lóra, azaz hogy a helyes irányba forduljunk rajta. Ökonomia és ökológia elválaszthatatlansága manapság ugyanis sokkal nyilvánvalóbban

nyer bizonyítást a mindennapi életben, mint ahogy azt a romantika irodalmában a fáradtságos és minuciózus olvasatok során végrehajtott dekonstrukció képes elénk tárni. Azaz például mindenki tisztában van, hogy a csapvíz részben tisztított, részben pedig újrahasznosított, azonban azt talán már kevesebben tudják, hogy a palackozott vizek jelentős része száz százalékban újrahasznosított – ami különösen pikáns helyzetet eredményez, ha maga a palack ennél alacsonyabb mértékben tartalmaz újrahasznosított összetevőket.¹² Vagyis a saját feleslegünket adják el nekünk, aminek az elvezetéséért egyszer már amúgy is fizettünk csatornadíj formájában. A mélyszemét (*deep waste*) ilyesfajta ökonomizált ökológiájának megértése pedig csak az ökológiai gondolkodás olyan egységesítő, holista¹³ felfogásából történhet meg, ahol maga az újrahasznosítás már nem additív-ként tételeződik, hanem a rendszer alapjaként, eredetként. A kortárs kapitalizmus, amely semmit nem hagy érintetlenül, fonák mód először tette lehetővé, hogy minden élő dolgot és azoknak az élettelen tárgyakkal való viszonyait képesek legyünk a természet kihagyásával elgondolni: felismerni, hogy az ökológia nem természetes.

Az ökológikus gondolkodás az izolált, határtalan, megismerhetetlen és egzotikus természet paradoxonokkal terhelt szellemét űzi ki azzal, hogy a romantikában és a modernségben egyaránt jelen lévő önellentmondást teszi meg kiindulópontjaként. Morton ott jelöli ki a modernitás apóriáját, hogy az egyszerre lehetett az ökológiai gondolkodás előfeltétele és legfőbb akadály: arra alapozta episztemológiáját, hogy minden eszközzel meggátolja a hozzáférést a természethez, azonban ezzel pontosan az ökológiai gondolat vált az egyik legkarakteresebb örökségévé. Ha a modernség szélmalomharcot vívott az elemekkel, a természetességgel, az organikussággal – röviden: a romantika minden áthagyományozott ködképével –, akkor valahányszor csak felismerte saját diszpozícióját e harcban, az an-

10 Uő., *Ecology without Nature*, 183.

11 Uő., 145.

12 Vő. Uő., *The Ecological Thought*, 9.

13 L. Uő., *Being Ecological*, 46–55.

nak való ellenállással dagasztotta az ökológiai gondolkodást.¹⁴ Ha a modernség a technika és a gép kora, ennek pedig csak felerősödése ment végbe a posztmodernben, akkor a megzabolázott, kolonizált természet idegensége pontosan abból fakadhatott, hogy benne a modernnek magukat látták: saját legegységibb kultúrtechnikáikat ismerték fel¹⁵ a madarak fészeképítésében, a gyom és a dísznövény hadakozásában, a méhek beporzó mezőgazdasági munkájában, valamint abban, ahogy egy polip a lakhelyét kövekkel díszíti. Ha a modernnek a természet kulturális idegensége abban mutatkozott meg, hogy felfokozottabb, zöldebb és érintetlen állapotban találták *ott* magukat – szinkronban annak logikájával, hogy az igazi természet mindig odaát van –, akkor nem véletlenül ők tették ki az első „Fűre lépni tilos!” táblákat a parkok gyepére.¹⁶

Hogy ily módon maga a természet már eleve csak denaturáltként kerülhet megközelítésre, mint „lassított formában történő agrikulturális logisztika”,¹⁷ annak bizonyításához ma elegendő Hegyeshalom felé vennünk az irányt. Ugyanis bár teljes joggal panaszkodhatunk arra a „fűre lépni tilos” logika alapján, hogy a szélerőművek eltorzítják a nyugat-magyarországi tájat, ezzel a megjegyzéssel nem valamifajta transzcendentális szépséget tulajdonítunk-e ismét a természetnek? A föld alatt futó olajvezetékek, jöllehet invazívák annyira, hogy nem látjuk őket, kezdettől ellehetetlenítik a háborítatlan természet illúziójának teljességét. Egy ilyen szituáció még annál is sokkal kevésbé bélyegezhető esetlegesnek ökonómia és ökológia egymásba szövődése tekintetében, mint amikor a norvég hegyekről akarunk készíteni egy fotót úgy, hogy az oldalukban található egyetlen házhoz vezető villanykábel tartó oszlop – mert csak felüti a fejét a kapitalizmus a fjordoknál is: ha fizet érte, jár neki az áramszol-

gáltatás – ne látszódjék. A természettel azért nem megy sokra az ökológiai gondolkodás, mert az szükségszerűen emberléptékűre redukált végtelenségként fenomenalizálódik; noha éppen a Kisalföld turbinái szabnak háttért annak, meddig lát el a szem a rónák végtelenjében.

Ha valamiért eszünkbe ötlük erről a fenséges tapasztalatának kifordítása, az egyáltalán nem a véletlen műve: Morton szerint az ökológiai fenséges forrása ugyanis nem a fjordokat körülölelő hegyek és nem is a róna börtönéből szabadult saslélek, hanem annak etikai fenségessége, hogy az ember lemondott a szénhasználatról.¹⁸ Amivel annak érdekében szembesülünk, hogy mentsük a természetet, éppen a beépítése, megszállása, gyámság alá helyezése, és végső soron a saját ebbéli döntésünk eredménye: a szépség helyett a torzítás, az illúzióink összetörése, az ökológia deromantizálása és a természet szellemének kiűzése – továbbá megint csak az ökológia és az ökonómia felbonthatatlan frigye. Mert miért nem a település széli, bezárt hőerőmű helyén forognak a propellerek, ahol nem zavarnak bele a tájba? Egész egyszerűen azért, mert a város megtöri a széláramlatot, és *nem érne meg* odatelepíteni a turbinákat.

hipertárgyak mélyidőben

Ha Morton más temporális tapasztalatot promotál az ökológiai gondolkodás időbeli kereteként, mint a természet kulturálisan kódolt körforgása, akkor saját munkássága feltételezi azt is, hogy az ennek érdekében megtett értelmezéseket, kijelentéseket, szövegeket sem célravezető egy nem ebben a keretben kirajzolódó időfogalom felől megközelíteni. Vagyis amennyiben jelen esszé annak bemutatására törekszik, hogy a Morton-féle ökoelvet milyen viszonyban állnak az OOO elméletével, és hogyan körvonalazódott számára a hipertárgy koncepciója (esetleg foucault-i értelemben vett diagramja), akkor azt nem szerencsés sem va-

14 Vö. Uő., *The Ecological Thought*, 5.

15 Ez különösen szembetűnő a magyar irodalomban a modernség második hullámánál, vö. L. Varga Péter, „ördögök és istenek a gépek” – *Ember, technika, költészet* = „örök véget és örök kezdetet”, szerk. Kulcsár-Szabó Zoltán et al. (megjelenés előtt).

16 Vö. Morton, *The Ecological Thought*, 6.

17 Uő., *Being Ecological*, 24.

18 Uő., *The Ecological Thought*, 9.

lamifajta fejlődéselvű narratívaként felfogni (hogy ti. Morton az OOO-hoz a romantikus irodalom olvasatán keresztül jutott el), sem pedig téma- vagy diszciplínaváltásként (az irodalomról az ökokritika területére helyezte át kutatását). A legbiztonságosabban tehát úgy járhatunk el, ha figyelembe vesszük a kijelentést, amit Morton a *The Ecological Thought* és az *Ecology without Nature* egymáshoz való viszonyáról tett. Előbbi az utóbbi előtörténete (*prequel*), azonban soha nem lehet egy elősztorit leforgatni a filmeknél sem anélkül, hogy ne létezzen egy narratíva, amelyhez kapcsolódhat. Vagyis viszszaemlékező építkezés történik: az ökológiai gondolat, mint mindig érkezésben lévő, már elgondolódott valamikor a jövőben annak érdekében, hogy a természet nélküli ökológia egyáltalán jelenthessen valamit a befogadó számára.¹⁹ Ennyiből pedig a hipertárgy koncepciója hiába kerül elő csak a *The Ecological Thought*-ban, és kerül a maga teljességében kifejtésre az azt követő *Hyperobjects* című könyvben, már jelen kellett lennie a természet nélküli ökológia koncepciójának kidolgozásánál.

A hipertárgyak alapján megközelített ökológia nem más, mint az emberi és a nem emberi, az organikus és az anorganikus által kialakított háló vagy püré (*mesh/mash*) – szemben Darwin életfamodelljével, ahol minden, ami élő és szerves, ugyanabból a törzsből ágazik el. Vagy legalábbis folyamatban, életében és nem statikusan képzelettel Darwin fáját az ökológiai gondolat: annak holt ágai lehullanak, és beépülnek az avarba, a földkéreg részévé válva előbb vagy utóbb. Minden természeti dolog az olajtól a hegyeken keresztül a vasig szerves és szervetlen összetevőkből épül fel: a fosszilizálódott baktériumok, a mikroorganizmusok metabolizmusa vagy a kagylók egytől egyig részei az emergenciájuknak, a kialakulási folyamatoknak.²⁰ Az ökológiai pürében történő emergenciák olyan hipertárgyakként léteznek, amelyek nem szuperorganizmusok,

hanem kooperációk;²¹ az *interobjektivitás* hozza őket létre.²²

A hipertárgyról eszünkbe juthat a régi vicc: nagy, piros és nehéz lenyelni, mi az? Traktor. A traktor egy hipertárgy lenne? Bizonyos szempontból igen, hiszen egyfelől nem homogén alkatrészek együttműködése alkotja az abroncstól a visszapillantó tükör üvegén keresztül a motor egyes darabjaiig, másfelől pedig kulcsszerepet játszik a már szóba került agrikulturális logisztikában, vagyis a termőföld konstitutív része. Ez a fajta *viszkozitása* a hipertárgynak, hogy tudniillik a hipertárgy már mindig is ott van,²³ olyan tevékeny jelenlétet feltételez, amely egy adott entitás identitását több dolog kölcsönhatásaként, vagyis interobjektív folyamatként jelöli ki. Ugyanakkor a hipertárgyak ökológiája is azt sugallja, hogy érdemes inkább kicsiben gondolkodnunk: vegyük például az élesztőt. A gombák és baktériumok porszerű, fagyasztott, szilárd kiszerelése a legkülönbözőbb erjesztési folyamatokat képes létrehozni – mind a kenyérszénél vagy a sörszénél, mind a tejszénél. Az előbbi kettő esetében az élesztő katalizátorszerepe a hozzávalók állapotában nem idéz elő változást, mindössze újabb elem kerül a végtermékbe, a laktikus fermentációnál azonban különböző és eltérő állapotú produktumokba állnak össze a kiinduló tényezők, vagyis például savót és túrót kapunk. Ahogy azt már Latour is megállapította, a pasztörizálás a dolgok közötti kölcsönhatások eseményeként nem egy zéró összegű játszma tehát: minél több tárgy vesz részt a kísérletben, annál objektívebb a végeredmény.²⁴ Az élesztő mint a produktum emergenciájának hipertárgya így jóval túlmutat azon aktuális alkalmazásán, hogy a szűretlen búzasör okkerszínét adja, vagy a Kristallklar sörök készítésénél az ászokolást követően, ám a palackozás előtt leszűrjük. Az élesztő nem nagy, nem piros, ráadásul le is lehet nyelni, mégis hipertárgy, mert *nem loká-*

19 Uo., 3.

20 Uo., 29.

21 Uo., 130. sk.

22 Uo., *Hyperobjects: Philosophy and Ecology After the End of the World*, University of Minnesota Press, Minneapolis (MN), 2013, 83.

23 Uo., 29.

24 Vö. Bruno Latour, *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*, Harvard UP, Cambridge (MA), 2001, 124–8.

lis, vagyis jóval szubsztanciálisabb, mint ahogy egyébként megjelenik²⁵ számunkra az ipari tartályban vagy a hűtőnkben. Továbbá *fázisokra tagolódásában* úgy érteve fenomenalizálódik, hogy nem az számít, milyen formában érzékelem az élesztőt az erjedés különböző stádiumaiban, hanem hogy a kialakított interakciói milyen minőségű és mennyiségű kötések hoznak létre a tárgyak között a folyamat során.²⁶

A romantikus *természet* vagy a modern *környezet* dekonstrukciójával kapott ökológia így a dolgok kölcsönhatásaiból születik, az organikus és anorganikus interakciók pedig csak az egyik formáját képviselik az interobjektivitásnak.²⁷ Ez az egyik forma nem csupán opcionálisként értendő egy szinkron metszetben, mert éppen a történeti megértés alternatívájaként kínálkozik az ökológiai gondolat számára a befejezetlenség, a teljesség teljes hiánya a holizmus felől. A holizmus itt arra mutat rá tehát, hogy egy adott dolog önmagában nincs, hanem csak a koegzisztencia stádiumaiban létezhet:²⁸ egy folyó például mindig alakul az áradással, a holtágainak kialakításával. Ennélfogva a romantika és a modernség által feltételezett természet könyvében az organizmusok mint szövegek palimpszesztekként olvashatók,²⁹ vagyis folytonos törlések, újírások, kommentárok alakítják ki metastabil állapotukat, inerciájuk nem egyezik meg a kő romantizált nyugalomával.

Ennek a hipertárgyi metastabilitásnak a magyarázatához nem Morton közkedvelt példáival, a globális felmelegedéssel és a fajok tömeges kipusztulásával hozakodnék elő, hanem kifejezetten az élettelennek, szervetlennek, tárgyi nehézkedésükben nyugvónak elgondolt köveket javasolnám hipertárgyi komplexitásukban (viszkozitás, időbeli hullámozás, interobjektivitás, nem lokális létezés, fázisokra tagolódás) megvizsgálni. Ha Morton a hipertárgyak eminens jellemzőjé-

nek tartja az *időbeli hullámozásukat*, vagyis azt, hogy időben és térben azért egyenetlen a kiterjedésük, mert egész egyszerűen nehezen foghatók be emberi léptékkal,³⁰ a kőzetekbe pontosan az a történelem íródott bele, amely az „őskor” vagy a „végtelen” antropocentrikus koncepcióit semlegesíti: „Az élet a földön nemcsak ezredévekben, de milliókban mérhető, tehát a Föld még ennél is öregebb kell legyen. [...] Amit Természetnek hívunk, az csak megkövült történelem, melyet nem tanulmányozunk kellőképp közlelől. Túl fáradtságos azonban úgy elgondolnunk az időt a Föld kezdetétől, mint történetit.”³¹ Az élőlények előtti életfogalom hiánya azonban nem jelenti azt, hogy az ökológiai háló anorganikus szálai valamifajta örök statikusságra lennének ítélve. Sőt, ha Eugene Thacker taxonómiájából indulunk ki, talán éppen a köveket is fedő életfogalom lenne a legmozgalmasabb, mert az a legfurcsább (*weird*) is: valami megnevezhetetlen, ami annyira ősi, hogy idő előttinek és az általunk ismert térbeli határon kívülinek elgondolt. Valami annyira régi, hogy száműzötté vált, a bioszférától elidegenítetté, annak érdekében, hogy a jelenlétével való szembesüléskor ne bolygassa meg a természetképünket a maga természetlen vagy természetfeletti voltával.³² Ennek megszelídítésére, a furcsaság tapasztalatának a kiiktatására tett kísérlet lehet az antropocentrikus rendszerezése a kőzetek egymáshoz való viszonyának.

Stephen Jay Gould paleontológus a kétfajta, időnyílszerű (lineáris) és időkerékszerű (körkörös) temporális tapasztalatokról értekezvén azokban a mélyidő (*deep time*), vagyis a nem emberléptékű történelem historiográfiájának alakzatait azonosítja: előbbit az evolúcióhoz, utóbbit a szervetlen fejlődéshez párosítva. Az időnyíl kifejezetten arra a genealogikus fejlődésre illő időalakzat, amely Darwin fáját jellemzi, azonban a kőzetek visszatérő feltételek melletti formációs ha-

25 Morton, *Hyperobjects*, 45.

26 Uo., 76.

27 Uo., *The Ecological Thought*, 60.

28 Uo., *Dark Ecology: For a Logic of Future Coexistence*, Columbia UP, New York (NY), 2016, 73.

29 Uo., *The Ecological Thought*, 64.

30 Uo., *Hyperobjects*, 60.

31 Uo., *The Ecological Thought*, 42.

32 Eugene Thacker, *After Life*, The University of Chicago Press, Chicago (IL), 2010, 2. sk.; l. még ennek a *weird* irodalomra vonatkozó kortárs magyar aspektusaihoz: S. R., *A halál hasznosítása és az újrahasznosított élete*, Tempevölgy 2018/4 (megjelenés előtt).

sonlósága azzal ellentétes mintát követ.³³ Míg az evolúció a közös őstől leszármazásával a tulajdonságok passzív retenciója vezérelte homológián alapul, addig a hasonló alakok aktív evolúciója különböző osztályokban bár megjelenik az élőlényeknél is – mivel ugyanazokra a körülményekre vagy akadályokra ugyanazok a modifikációk jelentkeztek reakcióként (pl. a madarak és a denevérek szárnyai) –, döntően a kőzetek csoportosításában nyújtott segítséget az analógia elve, kiegészülve az időkerék ciklikus-ságával.³⁴ A kérdés csak az: nem épp ez a statikus taxonómiába rendezés, az örök ismétlődés mozdította-e ki a követ a metastabil pozícióból, hunyt szemet a formáló erők mozgalmassága felett vele kapcsolatban, és ruházta fel hamis nyugalommal? Vagyis nem akkor vált számunkra inorganikus, tehetetlen és néma entitássá a kő – amelynek csak akkor tudjuk elképzelni az interobjektív állapotát, ha valaki megdob minket vele, vagy belerúgunk véletlenül a tengerparton –, amikor a középkor mágikusan funkcionális katalogizációjáról – mely az alapján kezelte a kőveket, hogy mire valók, mire szolgálnak gyógyírként, vagy miben hoznak szerencsét stb. – az analógiára történő váltás során a sziklakert biztonsága felértékelődött az erózióval szemben?

Jerome Cohen ennek a kultúrtörténeti váltásnak utánajárva állapítja meg, hogy egyrészt a középkorban még azért lehetett a kő élettel teli, mert a róla szóló áthagyományozódott elméletek maguk is sokrétűek, szét-tartóak és egymással polemizálók voltak, vagyis nem lehetett egyetlen uralkodó nézetet megállapítani. Másrészt Cohen arra is felhívja a figyelmet, hogy a fémek olyan apró, aktív kristályokból állnak, amelyek nem illeszkednek tökéletesen egymáshoz, ezért mindig készen állnak az erupcióra, a törésre³⁵ – ezzel a „fémes vitalitásnak”³⁶ nevezett nyug-

hatatlansággal az egyes kővek mintegy leképezik a globális kőzetformálódást, vagyis sajátos párhuzamát adják annak a neovitalista elméletnek, hogy a szervezetekben az ontogenezis progressziója a stádiumok között analogikusan megfeleltethető a filogenezisnek. Az élőlények vonzódása a nyugodt kővekhez nem a nyugalom iránti néma tisztelet, mint inkább vibrálásukra való rezonálás – ennek felfokozott és kiváltképp látványos formája figyelhető meg az ezoterikus ásvány-expókon.³⁷

Ha az „elektromosság” szó valóban a „borostyán” szóból származik, mint azt Cohen állítja, akkor e viszony annyiban bizonyosan motivált, hogy a borostyánok dörzsölése olyan elektromágneses mezőt hoz létre, amely a többi dolgot magához vonzza, miközben ő maga tartalmazhat apró, megkövült rovarokat. Az effajta interobjektivitásban az „[e]lektrum maga az erővé alakult kő. Egészen konkrétan a modernitás motorjaként a borostyán mint elektromosság egy példája annak, hogy a kő ágenciája beleszövi magát az emberi életbe: felbujtó és cinkos, ám halálos energiái túlterpeszkednek az emberi irányítás áramkörén.”³⁸ E túlterpeszkedés azonban félreérthető: a kő ugyanis már mindig része egyszerre több emberi cirkulációnak is. Egyfelől mi magunk is tele vagyunk kővekkal, az ásványok a keringésünkben éppen a vitalitás szimptomáinak számítanak; ha valaki vashiányos, akkor azt hagyományosan kevésbé gondoljuk élettel telinek, sápadtságát vérszegénységnek érzékeljük. Másfelől a kortárs vonzódásunk a kővekhez nem kizárólag spiritiszta formákat ölt, hiszen a kaliforniai ideológia megkövüléseként értelmezhető Apple termékek szilíciumával is nap mint nap intim viszonyba kerülünk; Siri legemberibb vonását nem szükséges a Turing-tesztnak megállapítania – a kővek már rég közösek az organikus és virtuális intelligencia hardvereiben. Ha mindezt visszavezetjük a hipertárgyak által

33 Stephen Jay Gould, *Time's Arrow, Times Cycle: Myth and Metaphor in the Discovery of Genealogical Time*, Harvard UP, Cambridge (MA), 1996³, 197.

34 *Uo.*, 198.

35 Jerome Cohen, *Stone: An Ecology of the Inhuman*, University of Minnesota Press, Minneapolis (MN), 2015, 138. sk.

36 *Ua.*

37 L. pl. https://index.hu/tudomany/2018/02/28/kristalyosra_dermedt_az_agyam_az_asvanyborzen/?token=98d12bc13e8977bffb66c51ad0c44c7e (2018. 05. 20.).

38 Cohen, *Stone*, 162.

kialakított ökológiára, az organikus és anorganikus hozzávalókat egyaránt tartalmazó püré nem definiálható másként, mint egy olyan mixként vagy *mash-up*ként, amelyben minél több elemet vizsgálunk, az annál képlekenyebb lesz; mivel benne vagyunk, saját magunkban is kénytelenek leszünk kételkedni, valahányszor nem egyértelmű viszonyokkal szembesülünk élő és nem élő anyagok között.³⁹ Ennek következménye egy borongós, sötét hangulat; a pürében szemlélődve az ökológia depressziója és melankóliája telepszik ránk.

a sötét ökológia mint a gondolkodás katasztrófális feladata

Ha a természetvédelmi aktivizmus többnyire afirmatív, bennfoglaltságot (pl. „tehetsz róla, tehetsz ellene”) áraszt, és vezető javaslata szerint ki kell mennünk a levegőre, akkor a Morton-féle ökológiai gondolat egy olyan film noirra hasonlít, ahol valamifajta külső szituációt semleges nézőpontból megvizsgálva az derül ki, hogy annak nem tud nem a részese lenni az épp narráló megfigyelő.⁴⁰ Amennyiben az ökológiában – mint az fentebb már világossá vált – minden elhatárolás és azonosulás a létezők között az interdependenciájuk által alakulhat ki, akkor az intimitás nem ismerőséghez vezet, hanem növeli a furcsaságot, az idegenséget. Ha egy tárggyal kellő közelségbe kerülünk, emergenciájának eredményeként olyan passzivitással találjuk magunkat szemközt, amely az ellenállás önmagába burkolózásaként jelenik meg. A passzivitások koegzisztenciája a társas lét nullfoka, állapítja meg Morton,⁴¹ ragaszkodásunk, vonzódásunk az együttléthez viszont, minél intimebb viszonyokat alakít ki, számunkra annál toxikusabb. Ugyanis minél bensőségesebb a viszony, annál többet veszünk egy olyan közelségből, amely sosem létezett másként, mint a lacani *objet a*.⁴²

Ebben a tárgyban elkezdjük a hiányt veszteséggé írni, aminek egyenes következménye a szeparációs szorongás. Ez ugyanannak a másik, sötétebb aspektusa, amit korábban úgy fogalmaztam meg, hogy az ökológiai gondolkodás számára a befejezetlenség, a teljesség teljes hiánya a holizmus felől jelenik meg leginkább. Az ökológia sötétsége: egészség-telenség. A sötét ökológia boldogtalan tudata nem a South Park lépcsőn cigiző gruftijaié; abban gyökeredzik, hogy csak részeredményeink vannak az egészről, mégis ott a kényszer, hogy a holizmus nevében cselekedjünk ökológikusan. Ez a depresszió abból az akadályozottságból fakad, hogy képtelenek vagyunk addig elgyászolni a természetet, ameddig intimitásunk interpasszív állapotja nem vezet őszinteséghez: mindig is mi voltunk a természet.⁴³ A terápia célja nem a gyógyulás, hanem annak belátása, hogy nehezebb feladni egy fantáziát, mint a valóságot.⁴⁴ Ez az O-O-O paradigma egyetlen esélye arra, hogy ökológikus legyen.

A mortoni taxonómiában persze fel lehet osztani az ökológia elemeit tárgyakra, közéleti tárgyakra (háttér, táj, föld stb.), nem tárgyakra (szellem, jelenlét stb.),⁴⁵ de ez inkább csak pótcselekvés a szorongás csillapítása érdekében. A szükséges őszinteség ott kezdődik, hogy elismerjük a tárgyak kettős állapotát: egyszerre önmaguk és nem önmaguk, akár úgy, hogy egy tárgy ágenciával bírhat egy szituációban, tehát maga válik a cselekvés szubjektumává,⁴⁶ akár úgy, hogy metastabil állapota pontosan egy átmenetben mutatja meg magát, gőzölög vagy pasztörizálódik. A globális felmelegedés, az ózonréteg kilyukadása vagy a fajok tömeges kipusztulása sem hagy maga után semmit, viszont nem is egyedül a hiány nyomát.

Vegyük a szója burjánzását. A sötétség nem a farmer napbarnított arcában néz szembe velünk, akinek a méregdrága és hiperegészséges szójatermékeinket köszönhetjük. A sötétség

39 Morton, *The Ecological Thought*, 40.

40 Uő., *Dark Ecology*, 16. sk.

41 Uő., *The Ecological Thought*, 94.

42 L. ennek magyarázatához S. R., *Szimbolikus – Imaginárius – Valós = Irodalom/média/kultúra/tudomány*, szerk. Kricsfalusi Beatrix et al., digitális kézikönyv, 2017.

43 Uő., *Ecology without Nature*, 186.

44 Uő., *Dark Ecology*, 95.

45 Uő., *Realist Magic: Objects, Ontology, Causality*, Open Humanities Press, Ann Arbor (MI), 2013, 68.

46 L. ehhez bővebben Cornelia Vismann, *Kultúrtechnikák és szuverenitás*, Tiszatáj 2017/2, 62–4.

tét ökológia annak az egészség-telen összefüggésnek a megértése, hogy az esőerdőirtás a szójafarmok terjeszkedésének következménye. A szója burjánzik: egyrészt igénytelen és nagy tételben termeszthető, másrészt a gluténmentes életmód velejárója. Utóbbi nemcsak a természetes szelekció felülírása, de ezzel párhuzamosan azon adaptáció csődje is, amely a kulturalitás kezdeténél állt: az agrikultúrának, a kenyérbélesztés technikájának való ellenszegülésben az egyéni túlélés a faj mélytörténeti túlélésével kerül szembe.⁴⁷ Hogy a nagyvállalatok kénytelenek voltak a GMO-mentes szója termesztését visszahelyezni az Egyesült Államokba Brazíliából és Mexikóból, annak is rendkívül prózai okai vannak: a közép- és dél-amerikai farmerek hiába kaptak húsz százalékkal többet a termesztéséért, ha a genetikailag módosított növények ötven százalékkal többet teremnek. Az ökölszabály mindenhatósága az ökológiában bár eredményezheti azt, mint a South Parkban, hogy nevezzük át a Big Macet bébibociburgerre, de a hús és a paleoétrend (mint kultúránk eredete) alternatívája pontosan az őserdők pusztítása. Mindezt tudván, legközelebb melankolikusabban szüntetünk a szójalatténkkal az antiglobalizációs tüntetésre a természet védelme érdekében és a kapitalista kizsákmányolás ellen?

Sötét ökológiát gyakorolni annyit tesz, mint melankolikusán tudomásul venni, hogy az ökológia és ökonómia kettőse által tált püré van megint ebédre – és szembenézést a törvényszerűséggel: attól, hogy ehhez az ember hozzászokik, adaptálódik, még nem lesz kevésbé furcsa a mix, sőt. A metafizika barázdátlanítása – a hit abban, hogy két sík, szféra strukturális törvényszerűségek miatt egész egyszerűen nem metszheti egymást⁴⁸ – pontosan azért mehet végbe, mert nem tudnak nem konvergenciában létezni a hipertárgyak. A sötét ökológia tudatossága az ilyen horrosztikus és furcsa viszonyok között abban kulminálódhat, hogy legalább azt tudom, ott és akkor állok, ahol és amikor állok az átszövődések, integrálódások által megképzett hur-

kokban és kötésekben (*loops*) az ökológiai hálón belül.⁴⁹ Bár a „bezzeg az én időmben (még volt igazi tél/tavaszi/nyár/ősz)” nosztalgijának helyébe a „nem az én időmben” (hogy majd viseljék az életmódom következményeit a későbbi generációk) ignoranciája lépett, az „unokáink se fogják látni” mentalitást ezzel párhuzamosan pedig felváltotta a szelektív hulladékgyűjtés, az ökológiai tudatosság nem merül ki az ilyen ambivalens összefonódottságokban.

A manapság divatos antropocén ugyanis az első nem antropocentrikus érákonceptió, hiszen „földmértékkel” (*at Earth Magnitude*) számol, mégsem univerzális, mint a neokapitalizmus, amely nem tud nem fogyasztóban gondolkodni, vagy a marxizmus, amely bár képes elgondolni a nem emberit, ahhoz mindig gazdatestként rendeli hozzá egyúttal az embert.⁵⁰ A fajnak azonban az antropocénben nem a valamire valósága számít, hanem hogy az ember valamilyenképp szembetalálja magát más létezőkkel egy ökológiában, és abból kialakul valami.⁵¹ Akár maga az antropocén is: annyiban hipertárgy, amennyiben hozzá képest heterokronikus, eltérő időbeliséggel bír a globális felmelegedés vagy a fajok tömeges pusztulása.⁵² Morton ezt nevezi hurkokban gondolkodásnak: az antropocén nem a kezdete a globális felmelegedésnek, hanem azt keresztező, abba beleforgó, -fonódó időbeliséggel bír. Másképp megfogalmazva: „A konstans jelenlétbe vetett hit végső soron egy olyan helyreállított ontológiából eredeztethető, amely hozzáta- pad egy hosszú pillanathoz: benne az antropocén csak zavaró fluktuáció. Még mindig abban a tizenkétezer éves »jelen« pillanatban vagyunk, amely csak egy porszem a geológiai időben.”⁵³

Hurkokban gondolkodni tehát annyit tesz, mint a hipertárgyak mélyidejében felismerni a saját történelmünket. Belátni, hogy az antropocén nem az első olyan korszak az ökológiában, amelynek résztvevői vagyunk, és hogy

49 Uő., *Being Ecological*, 42.

50 Uő., *Dark Ecology*, 24.

51 Uő., 19

52 Uő., 25.

53 Uő., 39.

47 Morton, *Dark Ecology*, 39. sk.

48 Uő., 9.

a többi éra (még) nem fejeződött be. A bakteriocénnek nevezhető hurok még mindig aktív, annak eseményszerűsége az oxigénkatasztrófa. Ez összekapcsolódik a cianoidcénnel, amely a proteineket, savakat stb. állította elő, ami pedig a Morton által mimeocénnek nevezett hurokkal fonódik egybe – amikor a sejtosztódás történik (*mimesis*) –, és a hemocénbe torkollik. Ez utóbbi a Föld mágnességének kezdetével először tette lehetővé, hogy élet fejlődhessen az organikus molekulák káros sugaraktól való megóvásával.⁵⁴ Ha ezek a korok véget értek volna, ha nem katasztrófák kísérik őket, már nem élnénk. A jövő katasztrófái innen nézve nem a fenyegető aszteroidabecsapódások kívülről – mint a 90-es évek sikerfilmjei, például az *Armageddon* sugallták – vagy az ellenünk fellázadt természet a világunkon belülről – mint azt manapság az olyan filmek hirdetik, mint az *Annihilation* vagy a *Holnapután* –, hanem a jövőket beárnyékoló tény: még mindig és latens mód történnek a katasztrófák, amelyekhez nemcsak idomulunk, de reménykedhe-

tünk abban, hogy a mi javunkra futnak ki, ahogy eddig is.

Hogy az ökokritika eddig csak disztópikus fantáziákkal hozakodott elő az ember nélküli és utáni állapotokról, azzal pontosan arról terelte el a figyelmet: az ökológiába illeszkedésünkől fogva számunkra a katasztrófa soha nem a jövő zenéje volt. Ahogy erre egy nyelvöltéssel Eva Horn a *Jövő mint katasztrófa* című könyvében kikacsint:⁵⁵ ha a poszthermeneutikai irányzatok arra mutattak rá, a jövő nem a lehetőségek nyílt tárháza, hanem vagy a jelenben kalkulált,⁵⁶ vagy pedig a fenyegetettség áthelyeződése,⁵⁷ a már mindig is lejátszódó katasztrófák csak azért nem vehetők észre, mert eddig, legalábbis a mi részünkre, kedvező hatással voltak. Ezzel együtt a darwini *struggle for life* is mindig történik velünk, még hozzá annál intenzívebben, minél kevésbé merül ki az adaptáció a pusztá alkalmazkodásban, vagyis a saját környezet kiala-

55 Eva Horn, *Zukunft als Katastrophe*, S. Fischer, Frankfurt/M, 2014, 14–6.

56 L. pl. Claus Pias, »One-Man Think Tank«, *Herman Kahn, oder wie man das Udenkbare denkt*, Zeitschrift für Ideengeschichte 2009/3, 9.

57 L. pl. Hans Ulrich Gumbrecht, *Unsere breite Gegenwart*, Suhrkamp, Berlin, 2010, 15.

kítása is beleérthető az ebbéli tevékenységbe.⁵⁸ Újfent csak ahhoz jutunk, hogy ha nem látjuk is, attól még léteznek: tényleges atmoszféraként körbevesz minket az a depresszió, amely a folytonos adaptálódásunkat kíséri a latensen hömpölygő katasztrófáinkban, és egy preantropológiai életfogalom hiányában az ökológiai szövetbe ágyazódásunk óta hű társunk. Egyúttal a sötét ökológia melankóliájára és depressziójára való érzéketlenségünk éppen a püré más elemeivel való kényszerű intim együttlétünk következménye. „Az egyik legrosszabb dolog a depresszióban, hogy az ember időérzete a múlt és a jövő néhány perces kiterjedésére zsugorodik. Az intellektusod szó szerint percről percre öl azért, hogy életben maradjon. Mint valami allergiás reakció. A tárgyiasított depresszió korában élünk. Ahogy egyébként a többi életforma is, amelyek nem akarták, hogy bezippantssa őket az idő szürke aszfaltalagútja. Nem csoda, hogy a fajok tömeges pusztulását depresszívnek és kísértetiesnek tartjuk. Megdöbbenő számunkra, hogy a mi időalagutunk más entitásokra hatással lehet. Az evolúciós és a geológiai idő viszont nem egy-öt éves tervekkel dolgozik. Csak azért lehet kísérteties tehát, mert olyan virulens mezőgazdasági hálóba kerültünk, amelyben egyre furcsább eredményekkel vetünk szelet és aratunk vihart – mint 2013 telén, amikor Minnesotában hidegebb volt, mint a Mars egyes részein.”⁵⁹

A sötét ökológia melankóliáját nem az elkerülhetetlen belső vagy külső katasztrófa szítja tehát, hanem az élteti, hogy mi is heterokrón hurkok eredményeképpen szálazódunk a hálóba, és ennek köszönhetően lehetünk egyáltalán mind a mai napig részei az ökológiának... hogy a katasztrófa ugyanúgy nem elkerülhetetlen entitás vagy elkerülhetetlen esemény, mint az antropocén... hogy a kultúrával bár megörököltük a természetet, az agrikulturális logisztika olyan időbeliségként tárja fel számunkra a történelmet, amely nem előttünk és nem utánunk játszódik, hanem a mélytörténelem püréjében már mi is

mindig tálalva vagyunk. A Fall Out Boy apokaliptikus víziója a *The Last of the Real Ones* című számban innen nézve kevésbé természeti képekkel operáló szerelmi vallomás, mint az ökológiai tudatosság himnusza, trendiben szólva úgy is mondhatnánk: *ecologically woke*.

*I was just an only child of the universe
And then I found you
And then I found you
You are the sun and I am just the planets
Spinning around you
Spinning around you
You were too good to be true
Gold plated
But what's inside you
But what's inside you
I know this whole damn city thinks it needs you
But not as much as I do
As much as I do, yeah*

*'Cause you're the last of a dying breed
Write our names in the wet concrete
I wonder if your therapist knows everything
about me
I'm here in search of your glory
There's been a million before me
That ultra-kind of love
You never walk away from
You're just the last of the real ones
[...]*

*I am a collapsing star with tunnel vision
But only for you
But only for you
My head is stripped just like a screw that's been
tightened too many times
When I think of you
When I think of you
I will shield you from the waves
If they find you
I will protect you
I will protect you
Just tell me, tell me, tell me, I
I am the only one
Even if it's not true*

58 Morton, *The Ecological Thought*, 60. sk.

59 Uő., *Dark Ecology*, 113.